

חשוון תשע"ז – נובמבר 2016

"חברים מקשיבים לקולך" – היבטים מגדריים בטקסי חיים

חגית אקרמן ודבורה עברון

התפרסם בכתב העת כיכר העיר - בימה ליהדות-ישראלית, גליון 1, תשע"ז, טקסי חיים, הוצאת "פנים" ורכס

מבוא

המבט המגדרי כדרך לבחינת המציאות והסדר החברתי שינה ועדיין משנה את פני החברה במגוון ממדים. חשיפת ההבניות החברתיות ויחסי הכוחות בין גברים ונשים מזמינה לבחינה מחודשת של המרחב התרבותי ושל הטקסים המתקיימים בו. המדרשה באורנים¹ ו"ניגון נשים"² כחלק ממנה פועלות לחידוש החיים היהודיים בישראל. פעילות זו כוללת מחקר ויצירה של טקסים תוך מתן תשומת לב מיוחדת להיבטים המגדריים של הטקס, כמו למשל שילובן כשוות בטקסי חיים ומעגל השנה ויצירת מרחבי טקס חדשים לנשים.³

במאמר זה ניגע בנקודות ההשקה בין מגדר והטקס היהודי, נבחן את התפיסה המגדרית החברתית המשתקפת בטקסים יהודיים מסורתיים, ונציע דרכים להטמעת תפיסות מגדריות אקטואליות ורלוונטיות לימינו.

במסגרת המאמר בחרנו להתייחס הן למרחב המשותף לגברים ונשים והן למרחב הנשי הנפרד, תוך הצגת התייחסויות חדשות והצעות לשינויים. נדגים זאת דרך טקס חתונה המתקיים במרחב ציבורי משותף ובעזרת הצעה ל"טקס אם הכלה/ החתן" כטקס חדש המתקיים במרחב נפרד.⁴

היהדות הישראלית המתחדשת בתרבותה ובטקסיה יוצרת מרחב ראוי עבור גברים ונשים כאחד. ההתייחסות להיבטים מגדריים במרחב הטקסי מסייעת בתיקון עולם ובקידום צדק חברתי שמבקש לבטל היררכיות ולהתקדם לקראת חברה של סולידריות ושוויון, בבחינת "הנה מה טוב ומה נעים שבת אחים ואחיות גם יחד".⁵

א. מהו טקס?

הטקס מציג בפנינו באופן מרוכז את החוויה החברתית-תרבותית, את מגוון היחסים וההיררכיות בחברה ואת האמונות והאידיאולוגיות של המשתתפים בו.⁶ הוא מהווה מסגרת שבה מתרחש ביצוע תרבותי של התייחסות לסמלים. במהלך ביצוע הטקס מתייחסים המבצעים לסמליהם, ומאשרים את ערכיהם באמצעות פעולות ואמירות מקדשות. הטקס מפרש, מעצב ומאשר את זהותם החברתית של משתתפיו ואת הדרך שבה הם תופסים את הסדר החברתי. טקס יכול לייצר עבור המשתתפים בו את אידיאל המציאות הראויה על כל גווניה. מבחינה זו טקס יכול להוות מגדלור המתווה דרך ראויה להולכים בה.

¹ המדרשה באורנים היא מרכז חינוכי הפועל לחידוש החיים היהודיים בארץ, תוך התמקדות במערכת החינוך ובמרחב הקהילתי והמשפחתי. מטרתנו לעצב חברה שחבריה "מרגישים בבית" בתרבותם היהודית והצינונית, ובונים את זהותם האישית והציבורית מתוכה; חברה שמתקיימים בה ערכות הדדיות, אחריות חברתית וקשר אנושי חם.

² "ניגון נשים ע"ש אסתר טטולמן" במדרשה באורנים (המכונה כיום מרכז ליהדות ומגדר) הוא מרכז לשילוב נשים בתרבות היהודית באמצעות לימוד, מפגש, שיח וטקס. ב"ניגון נשים" אנו שואפות שנשים תהיינה שותפות, משפיעות ומחדשות של התרבות היהודית והישראלית. אנו פועלות להעמקת הדיאלוג בין נשים ממגזרים שונים בחברה הישראלית, כדי ליצור חברה מתוקנת שמתקיימות בה בצוואת זהויות מורכבות ומגוונות.

³ למשל, "שבת לנשמה", סדרי נשים, טקס ברית לבת ועוד. ראו עוד בספר ימי אדם – טקסי חיים יהודיים, המדרשה באורנים.

⁴ היבטים ומושגים הנוגעים למרחב הטקסי-המגדרי ומופיעים במאמר זה, נחקרו והובאו ע"י חגית אקרמן במסגרת ספרה עושות סדר, סדר פסח לנשים - מבט מגדרי.

⁵ ברצוננו להודות לגלית שחם וד"ר נירה נחליאל על תרומתן במהלך כתיבת המאמר.

⁶ ניסן רובין 2004.

הטקס מבחין בין אלו שבפנים לאלו שבחוץ, בין אלה שיכולים לעבור טקס לאלה שלעולם לא יוכלו לעבור אותו, ובכך הוא יוצר אליטה מקודשת ומובחנת בעיני עצמה והסובבים אותה. הטקס מקדש את ההבדלים הקיימים בין הקבוצות השונות והופך אותם לחוקיים וממוסדים.⁷ למשל, בטקס בר המצווה המסורתית, ניתן לראות כיצד הטקס וחלקיו השונים מסמלים את הצטרפות הנער לציבור ולתרבות. הטקס נערך בבית הכנסת, מקום שמייצג את הציבור, להבדיל מביתו הפרטי של הנער. הקריאה בתורה מסמלת את השייכות והמחויבות של הנער לתרבות היהודית ולמסריה. קיום הטקס במרחב גברי נפרד ממרחב נשי, משקף את הסדר החברתי הקיים ואת התפקידים המגדריים עפ"י סדר זה.

טרנר⁸ מציג שלושה שלבים בתהליך הטקסי: הראשון, התנתקות משטף הפעילויות היומיומיות ומעבר למצב סף לימינאלי; השני, כניסה לעולם טקסי המרוחק מהמושגים היומיומיים של חלל וזמן; ושלישי, חזרה אל עולם היום-יום, בדרך כלל ממקום אחר של שינוי וטרנספורמציה. השלב הלימינאלי מאופיין בטשטוש גבולות ודמדומים. בשלב זה גבולות המחשבה נפתחים, משתחררים וניתנים לעיצוב. לדברי טרנר בשלב זה המשתתפים נחשפים לתחושת אחווה, וכתוצאה מכך ההבדלים המעמדיים מיטשטשים, והמבנים היומיומיים החברתיים והאישיים זוכים לפענוח ולקריאת תיגר כאחד. בשלב זה עשויות להתקיים פעולות חתרניות מבחינה חברתית וטקסית. לדוגמה, קיום טקס בת מצווה זהה במרכיביו לטקס בר מצווה: עלייה לתורה של הנערה, קריאת נשים בתורה ואמירת דברי תורה ע"י נשים בציבור. השימוש במרכיבים אלה הוא בבחינת חתרנות חברתית שנעשית באמצעות הטקס.

נדמה כי הבנת כוחו הרב של המרחב הטקסי בשימור ערכי החברה כמו גם כזירה לביצוע פעולות הבאות לעתים לערער ולחתור תחתם במטרה לשנותם, הופכת אותו למרחב חשוב ומשמעותי ביותר למעצבי תרבות ואורחות חיים. הדבר גם נותן פשר לכמיהתן של נשים להיכנס למרחב זה כשותפות, כמשפיעות, כקוראות תיגר וכמעניקות השראה ליצירת המציאות הראויה.

בכל חברה מתקיים מתח בין התרבות המשמרת לבין התרבות המשתנה, בין הצורך לשמר אתוסים וערכים מסורתיים לבין הצורך לחדש, להרחיב, להוסיף ואף להחליף ערכים ישנים בחדשים. מכיוון שהטקס הוא אמצעי מרכזי בשימור ובמתן תוקף לתרבות קיימת, הוא עלול להוות מכשול בפני אלה הרוצים להטמיע ערכים חדשים בחברה. יחד עם זאת, מכיוון שהטקס הוא כלי חזק ומשמעותי להטמעת מסרים, אפשר לנצל גם להטמעת מסרים חדשים. לפיכך, עצם העיסוק בטקסים, הבנת תפקידם ומסריהם העמוקים וכן הכנסת שינויים בהם באופן תהליכי ומותאם, הם עיסוק הכרחי עבור פעילי האקטיביזם התרבותי. באמרנו "אקטיביזם תרבותי" כוונתנו להתערבות במרחבי התרבות, ובתוכם המרחב הטקסי, מתוך מחויבות עמוקה ולקחת אחריות. אחריות רבה נדרשת בשליטה על עוצמת המהלך והתחשבות בסכנת נפיצתו, שכן זהו מרחב שבו כל שינוי, אפילו הקטן ביותר, מתמודד עם תהליך ארוך שנים של יצירה והבניה תרבותית. האקטיביזם התרבותי, בניגוד לאקטיביזם החברתי, קורה בצעדים קטנים ומוטמע במשך דורות.

ב. מגדר וטקסים

במשך שנים עוצב המרחב הטקסי ע"י גברים⁹, כולל טקסים שרק נשים השתתפו בהם כגון טקסי טבילה במקווה.

בארבעים השנים האחרונות, עם קידום מעמד האישה וכניסתן של נשים לליבת לימודי היהדות, יותר ויותר נשים לוקחות חלק במרחב הטקסי כמשפיעות ומובילות. בסוף שנות ה-70 חלו שינויים מרחיקי לכת בקרב יהדות ארה"ב. פמיניסטיות שבגרו בגל הפמיניזם השני של סוף שנות ה-60, החלו

⁷ פייר בורדייה 1998.

⁸ ויקטור טרנר 2004.

⁹ יעל רוטנברג 2005, רחל אליאור 2001.

להשפיע על ההנהגה, ועמדותיהן חלחלו לתוך המרחב הליטורגי. האקטיביזם יצר תודעה ומציאות חדשה שבה נשים למדו הלכה ותלמוד (תחומים שעד אז היו נחלתם של גברים בלבד) והוכשרו כרבניות וכחזניות. נכתבו סידורי תפילה שייצגו את שני המינים, ונשים החלו לקחת חלק בהנהגה ובהובלה של ארגונים דתיים - בעיקר בקרב היהדות הליברלית.

כיום נשים אינן מוכנות להסתפק יותר בעמידה מן הצד כמתבוננות, אלא שואפות להרגיש בבית בתרבותן - לנכס אותה ולהיות מעורבות, יוצרות ומחויבות לה. הכנסת הפרספקטיבה הנשית למרחב הטקסי היא פעולה של תיקון עולם ומתן פתחון פה לקול הנשי השתוק. זוהי גם הזדמנות לחקור דרכים חדשות של חשיבה, מדרש והסתכלות שהמבט הנשי יכול להאיר ולחדד. תהליך זה שנמצא עדיין בשלבי התהוות, משפיע לא רק על השמעת הקול הנשי, אלא יוצר מרחב של ריבוי קולות המאפשר לקולות נוספים שהושתקו במהלך השנים לבוא לידי ביטוי. יצירת טקסים רלוונטיים לחיים יהודיים מגוונים בישראל היא תהליך הכרחי בהתחדשות התרבות במציאות משתנה.

בטקסים הפמיניסטיים-יהודיים באות לידי ביטוי שתי מגמות מרכזיות: האחת, מגמה ליברלית המבקשת לאפשר לנשים להיכנס למרחבים טקסיים שמהן נעדרו והודרו, לעתים אפילו מבלי לשנות את מהלך הטקס, והשנייה - מגמה רדיקלית המבקשת שינוי בטקסים היהודיים במטרה לתת תוקף לתפיסת עולם חלופית המזמינה לשינוי ערכים, היררכיות ויחסי כוחות מגדריים.

במאמרה "טלית ורודה", אליס גולדשטיין,¹⁰ רָבָה רפורמית אמריקאית, מבחינה בין שני סוגי טקסים שהיא מכנה *הטקס המחקה* (Imitative Ritual) ו*הטקס המחַדָּש* (Innovative Ritual). *הטקס המחקה* הוא עיצוב מחדש של המודל המסורתי בתוספת "טוויסט" נשי (דוגמת טקס הענקת טבעת ע"י האישה לאיש). טקס כזה מאפשר איזון ושוויון בין המינים, ו"מנרמל" כניסת נשים למרחבים שנתפסו כגבריים. בדרך זו הטקס מאפשר לנשים להיות שותפות מלאות ברגעים רוחניים ומקודשים.

הטקס המחַדָּש נולד בעקבות הצורך להביא שפה נשית, למלא חסר ולייצג אירועים המייחדים נשים שלא זכו לייצוג בטקסים המסורתיים שנוצרו והובלו ע"י גברים. למשל טקסי טבילה, טקסי הולדת בנות או התחלה וסיום של מחזור חודשי. הטקס המחַדָּש אף מבקש להתחבר לדמויות נשיות ולמודלים נשיים כדמויות השראה.¹¹

גולדשטיין עסוקה מאוד בסוגיית התוקף של הטקסים הנשיים ואיזון החלקים המחַדָּשים בהם. היא מתריעה מפני חידושים המתרחקים יותר מדי מן המסורת ומזמינה לקחת אחריות על שינויים אלה. לדבריה, רק גישה כזו יכולה לאפשר לטקסים אלה לקבל מקום ראוי כחלק ממסורת ממשיכה-חדשה.

בהתאם לדבריה של גולדשטיין וכהרחבה להם אנו מציעות סוג שלישי של טקס, טקס מתהווה-מתרחב: טקס המתקיים במרחב הציבורי, מיועד לגברים ונשים כאחד ושומר על איזון בין מסורת לחידוש. זהו טקס הנותן מקום של כבוד לקולקטיב התרבותי, לתשתית התרבותית שנוצרה במהלך שנים רבות, ובאותו זמן מאפשר חידוש מתוך הקשבה עמוקה לערכי ההווה. טקס זה שונה מהטקס המחקה בכך שהוא מאפשר פעולות סמליות נוספות שמטרתן להביא לידי ביטוי את הערכים החדשים, כמו שוויון מגדרי או ביטוי אינדיווידואלי של זוג ספציפי או רוח קהילה מסוימת.

ג. כניסת נשים למרחב הטקסי הציבורי

האתגר המרכזי שעמד בפני נשים שביקשו להתמקם כנוכחות משמעותיות וכמובילות במרחב הטקסי-ציבורי, היה ליצור לעצמן את החוויה החסרה בבחינת גירסא דינקותא בבגרותא. משמע, להתאמן ולאמץ לעצמן תפקידים שלא מילאו בעבר במטרה ליצור מציאות מגדרית חדשה ומעוררת

¹⁰ Elyse Goldstein Ed. 2009
¹¹ שם

השראה לעצמן, לחברותיהן ולבנותיהן. אתגר זה דרש לעבור תהליכי הבשלה הדרגתיים שניתן לתאר בשני שלבים: שלב המרחב הנפרד ושלב החזרה אל המרחב המשותף.¹²

בשלב המרחב הנפרד הוקמו בתי מדרש והתקיימו טקסים במרחבי תפילה לנשים בלבד ובהובלתן. נחיצותם של מרחבי לימוד וטקס נפרדים לנשים מבוססת על ההנחה כי זהות נשית מתפתחת בתהליך מעגלי, הכולל חיבור בין מרכיבים סותרים לכאורה, כגון הזדהות ומובחנות, המשכיות ונפרדות אשר בסופו של דבר מתמזגים לזהות אחת. הזהות הנשית נוצרת מתוך זיקה עמוקה למערכות יחסים, מ"רשתות" של יחסי קרבה, הדדיות ואמפתיה, ופועלת בתנאים של סביבה בטוחה ובאווירה לא ביקורתית.¹³

ההפרדה מאפשרת יצירה של החוויה החסרה ותיקון חוויית ההדרה שחוו הנשים לאורך דורות במרחב המשותף והפנימו כאמת שאין לשנותה. במרחב זה, כמרחב של אינקובציה וגדילה, ניתנת ללוקחות בו חלק הזדמנות לחוש שוות מעמד וערך, להתנסות בתפקידים הנחשבים גבריים, ליצור, להשתתף, לנהל ולהוביל את הטקס וכן להצהיר בעלות על יהדותן. בנוסף, ההפרדה המגדרית מאפשרת להן ליצור שפה חדשה, אותנטית, נבדלת וסגולית שניתן לכנותה "שפה משייכת".

שפה זו אורגת את חלקי הזהות השונים בתוך מרחב לומד, קשרי, פמיניסטי ודיאלוגי,¹⁴ החותר לגילוי וליצירה של ידע תרבותי יהודי נשי חדש. כל אלה מאפשרים פעולה של ניכוס וחוויית שייכות, כמו גם הזדמנות להתפתחות וצמיחה כתנאי חשוב ביותר לקראת חזרתן למרחב המשותף.

היבט נוסף שהתקיים בתוך המרחב הנפרד היה טיפוח תלמידת חכמים הבקאה בספרות הקודש והתנסות אינטנסיבית בכתיבת פרשנות לספרות הקודש. שני המרכיבים הללו, הן הפרשנות והן ספרות הקודש, היו עד אז "מחוץ לתחום" עבור נשים. צעד זה היה מהפכני. הכתיבה במרחב הנפרד העניקה לנשים במה להתנסות בכתיבה אישית, מדרשית ויוצרת, תוך ניהול דיאלוג עמוק עם טקסטים עתיקים וחדשים השייכים לקאנון התרבותי היהודי. היא הזמינה את הנשים להעז ולהשמיע את קולן, להביא את נקודת מבטן הייחודית, תוך התגברות על חששות ומחסומים הקשורים בכך שעולם זה נשלט במהלך ההיסטוריה באופן מוחלט ע"י גברים. הכתיבה הפרשנית הציגה סוגות שונות, כמו כתיבה מדרשית, אישית, אוטוביוגרפית, שירה ופרוזה, ויצרה כלי חשוב מאין כמותו שאפשר ליותר ויותר נשים להרגיש "בעלות בית" בתרבותן וליצור את תורתן.¹⁵

התבוננות על תהליך כתיבה זה מגלה כי במהלכו התאמנו הנשים גם בקריאה ובכתיבה של מיתוסים יהודיים תוך פירוקם ויצירתם מחדש,¹⁶ וזאת ע"י ביטול סטראוטיפים מגדריים, שינוי היררכיות קודמות ומתן נראות ומקום מרכזי לדמויות נשיות המופיעות פעמים רבות בטקסט המקור כשוליות ונדחות. התוצאה הייתה יצירת מיתוס חלופי החותרת תחת הנורמות הקיימות, קוראת לתיקון עולם ומזמינה להרחיב ולהעשיר את הקאנון.

ד. טקס "אם הכלה או אם החתן" - דוגמה לטקס במרחב נפרד

טקס אם הכלה או אם החתן הוא טקס ש"צמח" בצוות "ניגון נשים" במדרשה באורנים. זהו טקס שאנו חוגגות במרחב נשי לחברה המחנתת את אחד מילדיה. הטקס מתקיים כעשרה ימים לפני החתונה ומטרתו "לתת מקום" לאימא על מנת שבחתונה עצמה היא תוכל לפנות מקום לילדיה.

¹² חגית אקרמן 2012
¹³ Nancy Chodorow. 1985 , קרול גיליגן, Esther Broner 2003,1995 , Sharon Cohen Anisfeld, Tara Mohr ,
¹⁴ Catherine Spector. 2003 , אריאלה פרידמן 1996
¹⁵ נל נודינגס. 2008, בובר, מרטין. 1950, אבי שגיא. 1999,1990, Nicolina M. Fedel, Elizabeth A. Harrington
¹⁶ Nancy Chodorow, 1985 יוסף אבינון 2007
 ראו לדוגמה לכתובת פרשנות נשית שנכתבה במסגרת "ניגון נשים": ענת ישראל ונירה נחליאל, (עורכות), 2012, והיא
 שעמדה – הגדה של פסח עם מדרש נשי חדש.
¹⁶ Elaine Showalter 1985 , Alicia Suskin Ostriker 1986 , Judith Kegan Gardiner 1982 , לילי רתוק. 1996, אורלי
 לובין, 1993

בבית המדרש "ניגון נשים" עסקנו רבות במעגל החיים ובמשפחה. מתוך הלימוד והשיתוף בחוויות האישיים הבנו עד כמה אירוע של חתונה במשפחה הוא מורכב. יש בו רגשות מגוונים, בדרך כלל בעלי עוצמה רבה, זוהי הפקה שמעורבות בה דמויות רבות וכמובן מפגש בין שתי משפחות המחזיקות לעתים תפיסות שונות ואף מנוגדות לגבי זוגיות, טקס, קדושה ועוד. פעמים רבות החתונה מפגישה רקעים תרבותיים שונים. מפגש זה עשוי להתקבל בשמחה, ובאותו זמן להציף דילמות מורכבות שזקוקות להתייחסות מתמדת. חתונה טומנת בחובה פרדה של החתן והכלה ממשפחותיהם לקראת בניית משפחה חדשה, פרדה המוסיפה עוצמה רגשית גדולה לאירוע עצמו ולחודשים שלפניו. להורים יש תפקיד חשוב בליווי בני הזוג לחתונה ובהחזקת המורכבות כולה. טקס אם הכלה או אם החתן בא לסייע לאימא, לאפשר לה מקום משלה שבו היא מאזינה לעצמה, משתפת את חברותיה במה שעובר עליה, בחששות, בכאבי הפרדה, בדברים חדשים שלמדה ובחגיגת השמחה שבחתונה.

הטקס

הכנה – אחת מחברות האם מתמנה להובלת הטקס ומתכננת יחד אתה את כל מרכיביו, החל מרשימת המוזמנות, המקום והכיבוד וכלה במרכיבי התוכן. כדאי להזמין לטקס נשים ממעגלי השתייכות שונים: משפחה, מקום עבודה, חברות. באופן כזה נוצר מכל אינטגרטיבי המכיל את מעגלי התמיכה הקיימים בחיי האם. זוהי גם הזדמנות להזמין חברות שמסיבות שונות לא ניתן להזמין לחתונה. בטקס ישולבו מקורות יהודיים הקשורים להורות ונישואין, שירים וברכות אישיות.

הטקס – הנשים נפגשות ביום ובשעה שנקבעו, והאירוע נפתח באכילה משותפת של הכיבוד שהביאה עמה כל אחת. החלק הטקסי מתקיים בישיבה במעגל. עורכת הטקס פותחת בדברים על ההתכנסות, ומזמינה להתכוונות של כולן להיות יחד עם האם בהתכוונות לחתונת בנה או בתה. הטקס משלב מקורות יהודיים, שירים, דברי ברכה ודברים של האימא עצמה. האימא מוזמנת לספר על בנה או בתה שמתחתנים, על בן או בת הזוג ועל כל דבר שהייתה רוצה לשתף. נעשה מאמץ מיוחד ליצור מקום בטוח עבור האימא כך שתוכל לשתף גם בחששות, בתקוות ובאכזבות. לקראת סוף הטקס מוענקת מתנה.

ה. שלב החזרה אל המרחב המשותף

החוויה של חזרת נשים מהמרחב הנפרד למרחב הטקסי המשותף פועלת כחוויה סותרת של חיזוק והיחלשות גם יחד. מחד, הנשים חוו תחושת התעצמות במרחב הנפרד המתבטאת ביכולת להיות אקטיביות וחדורות מוטיבציה למעורבות בטקס, להתעקש להביא מעולמן התוכני-הנשי ולהרגיש משפיעות ושייכות. מאידך, לעתים החזרה אל הטקס המשותף מלווה בתחושה של היחלשות – כחזרה לזירה גברית של שפה היררכית, תחרותית, מאבק ודיבור בשפה גברית, תוך התעלמות מקולן כנשים. תחושה זו נובעת מהקושי לחזור בטקס המשותף את חווית החופש, השותפות והשייכות הנכחות כל כך במרחב הנפרד.

לעתים תנועה זאת בין התחזקות להחלשה מתרחשת כתהליך. בשלב ראשון, אחרי השתתפות בטקס נשי נפרד, קיימת במרחב המשותף חוויה של ניכור, חוסר אונים ופיצול, כאילו המרחב הנשי והמרחב המשותף הם שני מרחבים שאי אפשר לגשר ביניהם. בשלב זה הנשים לא מאמינות כי ניתן לשנות את הסדר הקיים. בנוסף לכך הסביבה חשדנית ומגיבה, לעתים בהדיפת הנשים שמערערות על הסדר הקיים ומנסות לקדם שינויים במרחב המשותף. צריך לזכור שבזמן שהנשים עברו תהליך משמעותי במרחב הנשי הנפרד, הציבור לא עבר את התהליך הזה. בשלב זה מבינות הנשים שעליהן להתייצב ולתווך החוצה את התהליך שעברו, והן שואבות כוח ותמיכה מהקשרים שיצרו ביניהן. אט אט חוויית ההתעצמות מחלחלת ומופנמת אצלן ומתרגמת לכוח. מתחילה להיווצר עבורן האפשרות לפעול לשינוי המרחב המשותף, תוך שמירה על קולן ועל סמכותן הפנימית ושילוב הטוב שבשני

העולמות. היערכות מחודשת של הנשים במרחב הטקסי המשותף לוקחת בחשבון עימות עם פעולת ההדף שיוצר הערעור על סדרי החברה, תוך הכלה וקבלה של התגובות הקוטביות והחרדות משינוי המבנים החברתיים, המשפחתיים והקהילתיים מצד גברים ונשים כאחד.

אפשר לומר כי טקסי הנשים במרחב הנפרד מהווים ביטוי כפול לאקטיביזם תרבותי: הביטוי האחד הוא בעצם יצירת חלופה לטקסים המסורתיים, והביטוי השני הוא דרך השפעתה של חלופה זו על ההגמוניה התרבותית במרחב הטקסי המשותף.

גם כאן, בחזרת הנשים מהמרחב הנפרד אל המרחב המשותף, אפשר לתאר את תהליך ההשפעה של הוספת הקול הנשי ושל הכנסת השפה המשייכת למרחב הטקסי-הציבורי-המסורתי בשלוש דרכים: הליברלית, הרדיקלית והטקסטואלית.¹⁷

הדרך הליברלית: חזרה אל הטקס המשותף מתוך תחושת שותפות ולקיחת מקום שוויוני בתפקידי גברים ונשים. נשים יהיו שותפות פעילות, ישמיעו קול, ידרשו, יובילו חלקי תוכן (יצאו חלקית מתפקידי השירות) ואף ינהלו חלק מהטקס.

הדרך הרדיקלית: שינוי מבנה הטקס כך שיתן ביטוי לשפה בעלת איכויות נשיות, כמו למשל מעבר מהובלה היררכית להובלה משותפת, מתן לגיטימציה לתכנים אישיים, עידוד השתתפות פעילה של חברי הקהילה המשתתפת ועוד.

הדרך של ההרחבה הטקסטואלית: הרחבת הטקסט הקאנוני ע"י שילוב טקסטים נשיים בו. הרחבה זו מטפחת תחושת שייכות והזדהות של נשים ובמקביל פותחת בפני גברים את ההזדמנות להיחשף לידע ולשפה נשית רבת ערך.

ו. חתונה - דוגמה להשפעת הקול הנשי על טקס במרחב הציבורי

כאמור לעיל, לקול הנשי יש השפעה על המרחב הציבורי בשלוש דרכים באותו טקס עצמו. נדגים בעזרת טקס חתונה כיצד השפעה זו יכולה לבוא לידי ביטוי מעשי בטקס ובמרכיביו הסמליים. נתאר טקס חתונה שנערך לאחרונה וננתח אותו לפי המרכיבים שצינו.

החתונה נערכה ע"י שניים, גבר ואישה. במפגש המכין בין החתן, הכלה ושני העורכים דובר על הרצון שהטקס ישקף את הערך "זכר ונקבה ברא אותם" וכיל את המרכיבים המסורתיים – אירוסין, קידושין, כתובה ושבע ברכות.

הטקס נפתח בדבריה של עורכת הטקס ובברכתה לזוג ולהוריהם, ברכה שבה שילבה התייחסות לפרשת השבוע יחד עם הקראת שיר של משוררת ישראלית. לאחר מכן בירך עורך הטקס את ברכת האירוסין המסורתית והוסיף מספר מילים משלו. החתן קידש את הכלה בטבעת, והכלה ענדה טבעת לחתן באומרה "שימני כחותם על לבך".

בני הזוג כתבו כתובה אישית בה התחייבו שניהם לחיים משותפים. עורך הטקס הקריא את הכתובה האישית ועורכת הטקס הקריאה חלק מהכתובה המסורתית.

בני הזוג בירכו ביחד את ברכת "שהחינו" ובחרו שיר שביקשו שהקהל ישיר אתם בהובלת עורך הטקס.

את שבע ברכות הנישואין המסורתיות בירכו גברים ונשים, ולפני שבירת הכוס שיתף החתן את הקהל בגעגועי המשפחות והזוג למי שלא נמצא כאן לחגוג עמם את האירוע המשמח. בני הזוג אמרו ביחד "אם אשכחך ירושלים" והחתן שבר את הכוס.

נתבונן בטקס המתואר על פי שלושת המרכיבים:

¹⁷ חגית אקרמן 2012

המרכיב הליברלי: את הטקס ערכו גם גבר וגם אישה. קולה של הכלה נשמע כמו קולו של החתן, והכלה העניקה לחתן טבעת. נשים כמו גברים בירכו ברכה משבע הברכות המסורתיות.

המרכיב הרדיקלי: הטקס הונחה ע"י שניים, גבר ואישה, באופן שוויוני. שני העורכים הקריאו טקסטים מסורתיים וטקסטים שנכתבו עבור הטקס הספציפי. בני הזוג כתבו כתובה משלהם ששילבו בכתובה המסורתית. הקהל היה שותף בשירה ובברכות.

המרכיב הטקסטואלי: בני הזוג כתבו כתובה שלהם ושילבו בה ביטויים נשיים וגבריים. עורכת הטקס שילבה טקסט נשי בדבריה, והשיר שבחר הזוג לשיר עם הקהל נלקח מהקאנון הישראלי העכשווי.

מכיוון שהחברה היהודית מורכבת מזרמים שונים וממחויבויות שונות להלכה ולמסורת, אנחנו מזמינות לשים לב לעקרונות אותם אנחנו מביאות ולהתאימם לצרכי הטקס הספציפי שמתרחש בקרב ציבור מסוים.

ז. תפקיד ההובלה הנשית בטקסים

בטקסים שתיארנו לעיל לא הבחנו בין הנשים המובילות את הטקסים לאלו המשתתפות בהם. כעת ברצוננו להתמקד בנשים המובילות טקסים, באופני ההובלה שניתן לכנותם "נשיים" ובדילמות העולות על רקע כניסתן של נשים לתפקידי הובלה במרחב המשותף.

ההובלה הנשית בטקסים מבקשת לנוע ולשלב בין שתי שפות: השפה המוכרת כגברית, ההיררכית, המוזנת בידע פורמלי ומומחיות, והשפה המוכרת כנשית, השוויונית, המתקיימת בגובה העיניים, המוזנת בקשרים בין-אישיים ונותנת מקום ליחודיות המשתתפים ולפרשנות האישית.

פעמים רבות, בנוסף להתייצבותה כסמכות פורמלית, מובילת הטקס פועלת כמנחה המביאה תשומת לב עמוקה לתהליכים האישיים, הבין-אישיים והקבוצתיים המאפיינים את הטקס. היא פועלת כ"מיילדת" וכ"מאפשרת" המעודדת אנשים להיות שותפים לידע שנוצר. היא הפועלת בזיקה, רואה באנשים שלהם היא נותנת שירות שותפים לידע ובעלי ידע ייחודי שנכון להקשיב לו. מנקודת מבט זו הטקס נבנה כיצירה דיאלקטית שבה גם מוביליו וגם לקוחותיו שותפים לדיאלוג הבונה ומעצב את חלקיו הייחודיים ולוקח בחשבון גם את מקום העדה או הקהילה בתוך התהליך.¹⁸

האתגרים העומדים בפני נשים הבוחרות להוביל טקס הם רבים ומורכבים. הם כוללים את הקושי להתמקם כסמכות בפני חברה שטבועה בה לעומק דמות המנהיג הרוחני (בדרך כלל גבר דתי עם זקן). נשים המובילות טקסים חשות לעתים קרובות חוויה של עמידה במבחן וצורך להוכיח את עצמן בכל פעם מחדש. בנוסף לכך עליהן לפעול תוך הכלה וקבלה של תגובות קוטביות לשינוי מבנים חברתיים קיימים, מבנים הבאים לידי ביטוי בטקסים עצמם, יחד עם הבניית תהליך תואם עבור הקהילה שבתוכה הן פועלות ליצירת שינוי ולקבלתן כבעלות סמכות.

פעמים רבות נדמה כי כניסת נשים למרחב הטקסי באה להוציא ולהדיר גברים. נדמה לנו כי דווקא שילובן של נשים בהובלה הטקסית יוצר עבור גברים אפשרות לתזוזה, לבחינה מחדש ולדיוק דרכם מתוך יכולת לנוע על רצפים רחבים יותר במנעד הגברי-נשי. יש בכך הזדמנות ובשורה. בנוסף לכך התזוזה פותחת את הדלת לקבוצות שוליים שנותרו בשקיפותן לדרוש ולקבל נראות וערך.

כניסתן של נשים למרחב הטקסי המשותף פותחת פתח ליצירת מודלים נוספים להובלת טקסים, כמו הובלה משותפת של גבר ואישה, הובלה ע"י קבוצה ועוד. המודלים החדשים הנובעים מתוך שבירת ההיררכיות מזמינים גם לעשות שינוי ב"בימויי" הטקס, למשל לקיים אותו במעגל ולא

¹⁸ Mary Field Belenky, Blythe McVicker Clinchy, Nancy Rule Goldberger, Jill Mattuck Tarulet 1986, דבורה Frances A. Maher and Mary Kay Tetregult 1996, Patricia K. Cross 1998, 2006, עברון

בשורות, להציב את הבמה במרכז, לבטל את ההבחנה בין מקום המובילים ומקום המשתתפים וכיו"ב.

סיכום

ההתחדשות היהודית הטקסטית במרחב הציבורי המערב והמשותף, מהווה בשורה חברתית החורגת ממרחב הטקסט עצמו אל לב התרבות והקהילה הישראלית.

ההזמנה להתבונן התבוננות ביקורתית ומגדרית על המרחב הטקטי ולערוך בו שינויים בעקבות התבוננות זו, היא הזמנה לעסוק בתיקון עולם עבור גברים ונשים כאחד. כניסתן של נשים למרחב הטקטי לא באה להוציא ולהדיר גברים, אלא פותחת פתח ליצירת מודלים חדשים המדגישים תהליכי סולידריות חברתית ותרבותית, תהליכים אישיים ובין-אישיים, הכלה וקבלה, שוויון וביטול היררכיות.

דווקא בתקופה זו שבה קיימות תחושות של ריחוק וניכור ביחס לתרבות היהודית הבאות לידי ביטוי באדישות, בויתור ובציניות, נראה לנו שיש חשיבות מרכזית לעשייה טקסטית המעמיקה את תחושת השייכות ומחזקת את התרבות היהודית המתחדשת.

ביבליוגרפיה

- אבינון, יוסף. 2007. "יחסים אישיים, שלושה דגמים של זו שיח". החינוך וסביבו. חוברת 29, תל אביב: סמינר הקיבוצים, עמ' 39-48.
- אליאור, רחל. 2001. "נוכחות נפקדות", 'טבע דומם', 'עלמה יפה שאין לה עיניים': לשאלת נוכחותן והיעדרן של נשים בלשון הקודש, בדת היהודית ובמציאות הישראלית". (מתוך: התשמע קולי? ייצוגים של נשים בתרבות הישראלית). עריכה: יעל עצמון. מכון ון ליר בירושלים בשיתוף הוצאת הקיבוץ המאוחד, תל אביב.
- בובר, מרטיין. 1950. "חינוך מבוגרים". תעודה וייעוד ב'. ירושלים: הספרייה הציונית על יד הנהלת ההסתדרות הציונית.
- בורדייה, פייר. 2007. השליטה הגברית. תרגום: אבנר להב. תל אביב: רסלינג.
- גיליגן, קרול. 1995. בקול שונה: התיאוריה הפסיכולוגית והתפתחות האישה. תל אביב: ספריית הפועלים.
- זרחי שי, רוני אחיטוב, איילת לין, ביני תלמי, עורכים. 2007. ימי אדם – טקסי חיים יהודיים, תל אביב: למשכל - הוצאה לאור מיסודן של ידיעות אחרונות וספרי חמד.
- טרנר, ויקטור. 2004. התהליך הטקסי. תרגום: נועם רחמילביץ. תל אביב: רסלינג.
- ישראל, ענת, נחליאל, נירה, (עורכות), 2012, והיא שעמדה, הגדה של פסח עם מדרש נשי חדש, המדרשה באורנים,, הוצאת הקבוץ המאוחד, ת"א.
- לובין, אורלי. 1993. "אישה קוראת אישה". תיאוריה וביקורת 3. מכון ון ליר בירושלים, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, עמ' 65-77.
- נודינגס, נל. 2008. "דאגה אכפתיות בחינוך הלכה ומעשה". הד החינוך. אפריל 2008.
- עברון, דבורה. 2006. ותיקח רצפה בת איה את-השק ותטהו לה אל-צור" (שמואל ב כ"ד), דמותה של האישה בפרשנות נשים דתיות לטקסט התנכ"י. עבודת תזה במסגרת הלימודים הבין-תחומיים. ישראל: אוניברסיטת לסלי.
- פרידמן, אריאלה. 1996. באה מאהבה: אינטימיות וכוח בזהות הנשית (קו אדום). תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד.
- רובין, ניסן. 2004. שמחת החיים - טקסי אירוסין ונישואים במקורות חז"ל. ספריית הלל בן חיים. תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד.
- רוטנברג, יעל. 2005. זמן, מקום ומגדר: מבט פמיניסטי על תהליך גיבוש הזהות בשירת נשים עברית. עבודת ד"ר, המחלקה לספרות עם ישראל. רמת גן: אוניברסיטת בר-אילן.
- רתוק, לילי. 1996. "כמו מים חוצבת - הערות על מאפייני הקול הנשי בשירה העברית", דיון מחקרים בספרות העברית. כרך שני. עריכה: זיוה שמיר. אוניברסיטת תל אביב, עמ' 165-202.
- שגיא, אבי. 1999. "על המתחים בין דתיים לחילוניים - בין שיח זכויות לשיח זהות". עין טובה, דו-שיח ופולמוס בתרבות ישראל, ספר היובל לטובה אילן. תל אביב: הקיבוץ המאוחד ונאמני תורה ועבודה.

Belenky Mary Field, Blythe McVicker Clinchy, Goldberger Nancy Rule, Tarulet Jill Mattuck. 1986. *Women's ways of knowing: the development of self, voice, and mind*. New York: Basic Books.

Broner, Esther. 2003. "For Women Only". In *The Women's Passover Companion*.

Woodstock: Jewish Lights Publishing, pp. 4-9.

Chodorow, Nancy. 1974. "Family Structure and Feminine Personality". In *Woman, Culture and Society*. Eds. Michelle Z. Rosaldo and Louise Lamphere . Stanford: Stanford University Press.

Chodorow, Nancy. 1985. "Gender Relations and Difference in Psychoanalytic Perspective". In Eisensein, Hester and Jardin, Alice (eds.), *The Future of Differences*. New Jersey: Rutgers University.

Cohen Anisfeld Sharon, Mohr Tara, Spector Catherine. 2003. "Why Women's Seder?". In *The Women's Passover Companion*. Woodstock: Jewish Lights Publishing, pp. 1-4.

Cross, K. Patricia. 1998. "Why learning communities? Why now?" In *About Campus*. Berkeley: University of California, July/August, pp. 4-11.

Fedel Nicolina M., Harrington A. Elizabeth. 1990. "Women's Groups: How Connection Heal". Stone Center Colloquium.

Gardiner, Judith Kegan. 1982. "On Female Identity and Writing by Women". In *Writing and Sexual Difference*. Ed. Elizabeth Abel. Chicago: The University of Chicago Press, pp. 177-191.

Goldstein, Elyse. Ed. 2009. *The PinkTallit, New Jewish Feminism: Probing the Past, Forging the Future*. Woodstock: Jewish Lights Publishing.

Maher, Frances A. and Tetregult, Mary Kay. 1996. "Women's Ways of Knowing in Women's studies, feminist pedagogies and feminist theory". In *Knowledge, difference and power: Essays inspired by women's ways of knowing*. Eds. Belenky Mary Field, Blythe McVicker Clinchy, Nancy Rule Goldberger and Jill Mattuck Tarule. New York: Basic Books, Inc.

Goldberger, Nancy Rule. 1996. "Looking backward, looking forward". In *Knowledge, difference and power: Essays inspired by women's ways of knowing*. Eds. Belenky Mary Field, Blythe McVicker Clinchy, Nancy Rule Goldberger and Jill Mattuck Tarule. New York: Basic Books, Inc, pp. 248-273.

Mahler, Margeret S. 1968 . *On Human Symbiosis and the Vicissitudes of Individuation*. New York: International Universities Press.

Ostriker, Alicia Suskin. 1986. *Stealing The Language: The Emergence of woman's poetry In America*. Boston: Beacon Press, pp. 210-238.

Showalter, Elaine. 1985. "Towards a Feminist Poetics". In *Women Writing and Writing About Women*. Eds. Mary Jacobus, Croom Helm. New York: London, Barnes and Nobe Books, pp. 22-41.

Warren, Karen. 2000. *Ecofeminist Philosophy – A Western perspective on What It Is and Why it matters*. Lanham Md: Rowman and Littlefield, Chapters 2 and 3